

Хавронюк М. І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
та кримінального процесуального права
*(Національний університет
«Києво-Могилянська академія»)*

ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ ТЯЖКОСТІ ЗЛОЧИНІВ У ПРОЄКТІ НОВОГО КК УКРАЇНИ

1. В теорії кримінального права ніби є загальновизнаним, що ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення визначається, перш за все, розміром шкоди, а також на неї впливають спосіб, обстановка, час, місце його вчинення тощо; характер же суспільної небезпечності кримінального правопорушення обумовлений насамперед об'єктом посягання, формою вини, мотивом і метою посягання, а також місцем, часом, обстановкою його вчинення тощо [1, с. 74–75; 2, с. 112].

У чинному КК України термін «суспільно небезпечне» (-ний, -ні, -на) вжито двадцять дев'ять разів, а в КПК України – понад сорок разів, коли йдеться про діяння (посягання), характер діяння, його наслідки та особу, яка його вчинила.

В законодавстві, зокрема КК України, вживаються також терміни «ступінь тяжкості злочину», «ступінь тяжкості кримінального правопорушення», «ступінь тяжкості діяння», «суспільно небезпечний характер діяння», «характер кримінального правопорушення», «характер вчиненого діяння».

2. Проте, визначення жодного з цих термінів закон не містить, а як переконливо довів Д.С. Азаров, не існує «тесту» на суспільну небезпеку, тобто що таке її характер і що

таке її ступінь, які фактори їх визначають тощо, і, попри те, що суспільна небезпека є обов'язковою ознакою злочину, її наявність чи відсутність не доводиться доказами в судах і не аргументується у вироках [3].

3. Чинний КК України встановлює, що діяння не може визнаватися кримінальним правопорушенням, якщо воно «не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі». Тим самим законодавець ніби визначив істотну шкоду як межу між тим, що є кримінальним правопорушенням і що ним не є. Також КК України виділяє три види злочинів – нетяжкі, тяжкі й особливо тяжкі.

Але далі в тексті КК України щодо істотної та інших видів шкоди і видів злочинів спостерігаємо формально-логічні суперечності, тобто парадокси.

Парадокс 1: попри те, що в Загальній частині КК істотна шкода є ознакою *будь-якого* кримінального правопорушення, у багатьох статтях Особливої частини КК це заперечується.

Так, у вісімнадцяти статтях істотна шкода визначена як ознака основного, у шести статтях – кваліфікованого і в трьох статтях – особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення. Водночас у 13-ти статтях обов'язковою ознакою складу основного злочину є значна шкода, а в 18-ти статтях – тяжкі наслідки.

Парадокс 2: у КК істотна шкода, значна шкода і тяжкі наслідки ніби розрізняються, але водночас значна шкода і тяжкі наслідки розглядаються як різновиди істотної шкоди.

Так, виділяються п'ять видів істотної шкоди: просто «істотна шкода»; істотна майнова шкода; істотна шкода правам, свободам чи інтересам певних суб'єктів; істотна шкода здоров'ю; істотна шкода для фізичного розвитку і освітнього

рівня дитини. При цьому у дев'яти статтях Особливої частини КК не визначено розміру майнової істотної шкоди і в жодній статті не визначено зміст інших видів істотної шкоди.

Видів значної шкоди лише три: просто «значна шкода»; значна матеріальна шкода (чи майнова або шкода у значному розмірі); значна шкода правам, свободам чи інтересам певних суб'єктів. При цьому у шести статтях Особливої частини КК не визначено розміру майнової значної шкоди і в жодній статті не визначено зміст інших видів значної шкоди.

Термін «тяжка шкода» не вживається, але замість нього застосовується термін «тяжкі наслідки». Їх – не п'ять і не три, а вже аж сімнадцять видів, а зміст жодного з них (крім смерті, тяжкого тілесного ушкодження, а також майнової шкоди і то не в усіх випадках) не визначається та є незрозумілим.

Парадокс 3: тяжкими наслідками визнаються наслідки кардинально відмінного змісту та характеру, кожен з яких вказується перед словосполученням «чи інші тяжкі наслідки». Таким чином, вони прирівнюються один до одного.

Це, зокрема: істотна шкода здоров'ю потерпілого = нещасні випадки з людьми = масове захворювання людей = тяжке тілесне ушкодження = смерть особи = загибель людей = значна майнова шкода = велика шкода (або майнова шкода у великому розмірі) = майнова шкода в особливо великому розмірі = поширення епізоотії = масове захворювання об'єктів тваринного та рослинного світу = значне забруднення довкілля = екологічне забруднення значних територій = екологічна катастрофа = аварія чи пожежа = тяжка технологічна аварія = припинення надання телекомунікаційних послуг на критично важливі об'єкти інфраструктури.

Парадокс 4: і істотна, і значна майнова шкода можуть перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян (нмдг) однаково – у 20 або 100 разів, а і істотна, і тяжка майнова шкода – у 250 разів.

Так, для різних статей Особливої частини КК майнова шкода визнається по різному, коли як:

- істотна – якщо вона перевищує у 20, 100 або 250 разів;
- значна – якщо вона перевищує цей мінімум у 20, 50, 100, 500 або 30 тис. разів;
- тяжка – якщо вона перевищує зазначений мінімум у 250, 500, 600, 1000 і навіть 180 тис. разів.

Парадокс 5: визначаючи санкції, законодавець не зважає на тяжкість шкоди.

Кримінальні правопорушення, що спричиняють істотну шкоду, можуть бути як проступками, так і тяжкими злочинами, а кримінальні правопорушення, що спричиняють тяжкі наслідки, – як проступками, так і тяжкими чи особливо тяжкими злочинами (Табл. 1).

Таблиця 1.

**Варіанти визначення строків позбавлення волі
у санкціях за кримінальні правопорушення,
що спричиняють істотну шкоду чи тяжкі наслідки**

Істотна шкода як ознака основного, кваліфікованого чи особливо кваліфікованого складу	Тяжкі наслідки як ознака основного складу	Тяжкі наслідки як ознака кваліфікованого складу	Тяжкі наслідки як ознака особливо кваліфікованого складу
позбавлення волі не передбачене або передбачене на строк до 2, до 3 років або на строк 2-5, 3-5, 3-7, 3-8, 5-10 або 7-10 років.	позбавлення волі не передбачене або передбачене на строк до 2, до 3, до 5 років або на строк 2-5,	позбавлення волі передбачене на строк до 3, до 5, до 7, до 8 або на строк 2-5, 2-10, 3-5, 3-6, 3-7, 3-8, 3-10, 3-12, 4-8, 5-8, 5-10, 7-15 років.	позбавлення волі передбачене на строк 2-5, 3-5, 3-7, 3-8, 3-10, 3-12, 5-7, 5-8, 5-9, 5-10, 5-12, 6-8, 6-10, 6-15, 7-10, 7-12, 8-10, 8-15, 8-15 або довічне, 9-15 або

	3-5, 3-8, 5-15, 6-15 або 8-15 років.		довічне, 10-15 або довічне.
--	--------------------------------------	--	-----------------------------

4. Робоча група з питань розвитку кримінального права взялася за вирішення всіх цих проблем.

Для цього, не заперечуючи суспільної небезпеки як політико-правової характеристики, яка має враховуватися під час криміналізації та декриміналізації діянь, Робоча група відмовилась від неї як визначеної законом ознаки кримінального правопорушення.

Натомість одним із ключових понять у проєкті нового КК України [4] є поняття «ступінь тяжкості злочину». На цей ступінь впливають три максимально конкретизовані обставини:

1) *форма вини* – двох видів: умисна і необережна. При цьому всі передбачені КК кримінальні правопорушення визнаються умисними, крім випадків, коли інше прямо зазначено у статті Особливої частини;

2) *школа, спричинена кримінальним правопорушенням*, – п'яти видів: неістотна, істотна, значна, тяжка й особливо тяжка. Між неістотною та істотною шкодою пролягає межа між кримінальними проступками і злочинами;

3) *обставини, що змінюють ступінь тяжкості злочину*, – двох видів: ті, підвищують тяжкість злочину і ті, що знижують тяжкість злочину – на один, два, три або чотири ступеня.

5. Залежно від виду шкоди, яку вони спричинюють, усі злочини відносяться до чотирьох базових ступенів – 1, 3, 5 або 7 (Табл. 2). Проступки не мають ступенів. При цьому проступком є спричинення: умисним діянням – неістотної шкоди, а необережним діянням – значної шкоди.

Таблиця 2.

Базові ступені тяжкості злочинів

Вид шкоди		Базовий ступінь тяжкості умисного злочину	Базовий ступінь тяжкості необережного злочину
Неістотна	Проступок	-	-

Істотна		1 – ув'язнення до 2 років (альтернатива штрафу розміром 100-500 розрахункових одиниць)	-
Значна		3 – ув'язнення 3-4 роки (альтернатива штрафу розміром 1000-2000 розрахункових одиниць)	Проступок
Тяжка		5 – ув'язнення 6-8 років	3 – ув'язнення 3-4 роки (санкція, альтернатива штрафу 1000-2000 розр. од.)
Особливо тяжка		7 – ув'язнення 10-13 років	5 – ув'язнення 6-8 років

6. При побудові нового КК Робоча група виходить з того, що будь-який злочин спричиняє шкоду.

В одних випадках ця шкода є конкретною і її зміст визначено безпосередньо у КК, як-от майнова шкода у ст. 1.3.3 проекту або особливо небезпечна шкода – у ст. 2.1.10 проекту (смерть людини і загибель плоду людини, починаючи з 22 тижня вагітності) або у КК та підзаконних актах, як-от шкода здоров'ю у ст. 1.3.4 проекту.

В інших випадках мусимо визначитися з тим, чи є та або інша шкода істотною, значною чи тяжкою. При її визначенні:

- 1) враховуємо принцип наступності: якими є санкції за кримінальні правопорушення згідно з чинним КК;
- 2) враховуємо міжнародні зобов'язання України;
- 3) зіставляємо між собою соціальні цінності і визначаємо їх ієрархію: життя людини... безпека суспільства, держави і світу... права і основоположні свободи... інше.

7. У такий спосіб наразі (поки що не остаточно) дійшли до висновків, наприклад, що слід визначити як злочини:

7 базового ступеня – вбивство; доведення до самогубства; схилення до самогубства; заподіяння смерті плоду людини, починаючи з 22 тижня вагітності;

5 базового ступеня – злочини проти: безпеки суспільства від впливу злочинних організацій; безпеки суспільства від тероризму; державної безпеки;

3 базового ступеня – злочини проти: сім'ї, дітей та вразливих осіб; публічного здоров'я; моральності; правосуддя;

1 базового ступеня – злочини проти: особистих прав людини; інформаційної безпеки; порядку публічного управління та авторитету держави; порядку призову, мобілізації та альтернативної служби;

8. В окремих випадках об'єкт злочину не є визначальним для віднесення злочину до того чи іншого базового ступеня. Так, у кількох випадках, як **виняток**, злочини віднесені до різних ступенів залежно від певних обставин, які Робоча група врахувала як важливі:

1) порушення статевої свободи, пов'язане з проникненням, без добровільної згоди потерпілої особи, – тяжка шкода (5 базовий ступінь), у той час як інше порушення статевої свободи і порушення статевої недоторканності / моральності – значна (3 базовий ступінь);

2) небезпечний вплив на здоров'я людей наркотичних засобів і психотропних речовин, пов'язаний з їх збутом, – значна шкода (3 базовий ступінь), а не пов'язаний зі збутом – істотна (1 базовий ступінь);

3) порушення порядку несення військової служби у воєнний час – тяжка (5 базовий ступінь);

4) шкода у виді: а) створення реальної загрози настання особливо тяжкої шкоди, б) погрози спричинення особливо тяжкої шкоди або в) публічних закликів до спричинення особливо тяжкої шкоди – тяжка (5 базовий ступінь)

5) шкода у виді: а) створення реальної загрози настання тяжкої шкоди, б) погрози спричинення тяжкої шкоди або в) публічних закликів до спричинення тяжкої шкоди – значна (3 базовий ступінь).

До цих винятків слід поставитися скептично і спробувати все ж таки обійтися без них. Наприклад, віднісши певні обставини до ознак, що підвищують або знижують ступінь тяжкості злочинів.

9. Далі. У випадках, якщо статтею Особливої частини цього Кодексу передбачено спричинення істотної майнової шкоди (таких випадків у проєкті КК поки що передбачено 12), але цим же злочином може бути спричинено значну чи тяжку шкоду, то передбачено правило, що тяжкість злочину підвищується, порівняно з базовим, відповідно, на два або на чотири ступеня. Це правило потрібне, щоби не створювати 36 чи більше однакових статей.

10. В усіх інших випадках обставини, які не належать до шкоди, враховуються тільки як такі, що знижують або підвищують тяжкість злочину на 1, а як виняток – на 2 чи навіть 3 ступеня. Це групи обставин, які стосуються певних: потерпілого чи предмету, способу, часу чи місця, ситуації, мотиву, мети чи особливого стану особи або незакінченого злочину.

1. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. 5-те вид. / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Х.: Право, 2015. 528 с.

2. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

3. Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2019. Т. 3. С. 3–18.

4. Кримінальний кодекс України (проєкт). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/08/12/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-25-07-2021-1.pdf>